

Трюльс Вюллер

Що таке
ЧАС

Трюльс Вюллер

Що таке ЧАС

This translation has been published with the financial support
of NORLA

Переклад видано за фінансової підтримки NORLA
(Норвезька література за кордоном)

TRULS WYLLER

Hva er TID

UNIVERSITETSFORLAGET

ТРЮЛЬС ВЮЛЛЕР

Що таке ЧАС

Переклала з норвезької Софія Волковецька

Київ
Ніка-Центр

Львів
Видавництво Анетти Антоненко

2018

УДК 115:159.937.53
В98

Переклад з норвезької Софії Волковецької

Переклад за виданням:
Truls Wyller *Hva er Tid*
(ISBN 978-82-15-01515-6)

В оформленні обкладинки використано
роботу Віталія Сердюкова «Співстраждання Будди»

Вюллер Т.

В98 Що таке час / Трюльс Вюллер ; пер. з норвезьк. – Київ : Ніка-Центр ; Львів : Видавництво Анетти Антоненко, 2018. – 160 с.

ISBN 978-966-521-705-3 (Ніка-Центр)

ISBN 978-617-7192-82-3 (Видавництво Анетти Антоненко)

До царини наукових інтересів норвезького вченого Трюльса Вюллера належать: фізична, філософська, екзистенціальна, соціальна та історична дійсність часу, і в своїй книжці він якомога різнобічніше висвітлює питання: «що таке час?» Але відверто попереджає: не варто чекати на нього однозначної, ба навіть чіткої відповіді. Час керує нашим життям. Усе на світі відбувається в часі – від минулого через теперішнє й у майбутнє. Але що таке час? Без зайвої полемізації та з великою відданістю предметові автор малює збалансовану картину теперішнього стану розуміння проблеми у світлі як філософії, так і фізики, антропології, історії, літератури та релігії та ілюструє свої роздуми ситуаціями з повсякденного життя.

Книжка написана простою, але яскравою мовою, тож здатна зацікавити кожного, хто звик замислюватися над різними проявами нашого буття.

Українською перекладено вперше.

УДК 115:159.937.53

ISBN 978-966-521-705-3 (Ніка-Центр)

ISBN 978-617-7192-82-3 (Видавництво
Анетти Антоненко)

© Universitetsforlaget 2011

© Переклад. С. Волковецька, 2018

© «Ніка-Центр», 2018

© «Видавництво Анетти Антоненко», 2018

ЗМІСТ

Плинність та уявність (Андрій Галушка).....	7
Розділ 1. Вступ: Який час?.....	11
Час людини і час науки	15
Зміст книжки	18
Розділ 2. Годинник і його минулий час.	
Традиційні й сучасні уявлення про час	23
Сучасний час відпустки	23
Домодерний час дій	29
Сучасний час годинника.....	36
Час годинника – відкриття чи винахід?.....	46
Розділ 3. Час у фізиці: Ейнштейн.....	51
Універсальне «зараз»?	51
Принцип відносності Галілея.....	56
Фонтан світла	61
А що з теперішнім?.....	66
Розділ 4. Час у філософії: Бергсон, Гуссерль,	
Гайдеггер.....	71
Анрі Бергсон (1859–1941).....	73
Едмунд Гуссерль (1859–1938).....	80
Мартін Гайдеггер (1889–1976).....	88
Розділ 5. Час повторення у житті, релігії,	
історії та літературі	97
Безбожні і побожні повтори	98
Історія та герменевтика.....	105
Історії історії	111
Розділ 6. Там є якийсь час?	117
Фокус зі зникненням часу	118

Мак-Тагґарт про час як ілюзію	125
Людина, собака і час.....	130
Розділ 7. Людське <i>зараз</i>.....	137
Презентизм на практиці.....	138
Суб'єктивний час.....	144
Людська тривалість часу	147
Додаткова література	153
Іменний покажчик.....	157
Про автора	159

Плинність та уявність

Це невелика за обсягом, проте дуже цікава книжечка. Власне, така була ідея закладачів книжкової серії «Hva er», тобто дослівно «Що таке...», норвезького видавництва «Universitetsforlaget», яке запозичило ідею в англійського «Oxford University Press» та їхньої серії «Very Short Introductions» («Дуже короткий вступ»). «Oxford University Press» видало починаючи з 1995 року, коли було започатковано цю серію, понад півтисячі таких коротких, але ґрунтовних книжок на окремі теми з найрізноманітніших галузей, від фізики елементарних часток до проблем сучасної політики. Книжки ці адресовані широкому читацькому загалові, але написані провідними фахівцями з тих питань, яким вони присвячені. Книжки серії «Very Short Introductions» спіткав чималий комерційний успіх, тому їх перекладено понад 25 мовами. Але норвезькі видавці «Universitetsforlaget» у 2003 році вирішили, що замість перекладати щось іноземне, вони започаткують аналогічну серію авторів саме їхньої країни. Виходячи з того що серія успішно видається й досі, відносно невелика ємність норвезькомовного книжкового ринку (зауважимо, що кількість населення Норвегії минулого року становила 5 мільйонів 233 тисячі жителів) не стала їй на заваді.

Для написання книжки про час (що сподівано має назву «Що таке час») видавництво запросило до співпраці професора відділу філософії Норвезького університету природничих наук і технології в Тронгеймі Трюльса Егіла Вюллера.

Вюллер народився у 1951 році. Його батько, Егіл Вюллер, також філософ і професор-емеритус університету Осло, переклав норвезькою діалоги Платона. Дядько, Томас Крістіан Вюллер, також був професором університету Осло та фундатором політології як наукової дисципліни в Норвегії (а також ветераном антинацистського руху Опору, в якому брав участь під час Другої світової війни). Сам Трюльс також навчався в університеті Осло і навіть очолював там комуністичну студентську організацію, а пізніше був редактором комуністичних газет і часописів – але згодом відійшов від лівацької політики. Його наукові інтереси обіймають філософію часу й простору, роботи Іммануїла Канта та Людвіга Вітгенштайна, а також філософію етики та політики (напевно, не буде перебільшенням сказати, що його власні наукові інтереси сформувалися під значним впливом його старших родичів).

Трюльс Вюллер не надто відомий англomовному читачеві. Принаймні мені не вдалося знайти посилання на переклади його книжок англійською. В англomовній «Вікіпедії» немає навіть сторінки, присвяченої йому. А от у Німеччині його праці відомі та перекладаються, у тому числі і ця книжка, яку шановний читач тримає в руках. Тож маю зізнатися, що до того, як я прочитав її, професор Вюллер був мені незраний. Власне, й зараз я знаю його лише за цією працею. І маю зазначити, що вона мені подобається. Її німецьке видання подається як «есеї» – що ж, німці, як відомо, чекають від книжок з філософії поважної багатотомності чи принаймні значної грубості, щоб ті мали право зватися справді «книгами». Що до мене – я на такому не наполягаю.

Власне, прочитавши назву книжки, я одразу згадав мою першу енциклопедію, що називалася дуже схоже: «Что такое? Кто такой?» Вона була видана (точніше, її перше видання, адже від того часу було кілька перевидань) саме тоді, коли молодий Трюльс починав своє

навчання в університеті Осло та суспільно-політичну діяльність у лавах норвезького комсомолу. Мені подобалося – крім гарних, яскравих (і з добрим гумором) картинок, – що вона розтлумачувала дітям простою, доступною мовою досить складні питання. Книжка професора Вюллера, звісно, розрахована не на дітей, але написана вона легко й просто, утім, не спрIMITIZOVANO. Написана для тих, кому цікаво зануритись у надзвичайно складну філософську проблему і спробувати якщо не розібратися в ній – автор стверджує, що ми не можемо повністю її осягнути, – то хоча б зрозуміти, наскільки вона складна, а також дізнатися, що про неї думали колись (і зараз) дуже розумні люди. Написана як для молоді, що цікавиться філософією (чи фізикою), так і для дорослих, які щось таке уже вивчали, коли навчалися в університеті або інституті. Без зайвої полемізації та з великою відданістю предметові автор малює збалансовану картину теперішнього стану розуміння проблеми у світлі як філософії, так і фізики, антропології, історії, літератури та релігії та ілюструє свої роздуми ситуаціями з повсякденного життя.

Час керує нашим життям. Усе на світі відбувається в часі – від минулого через теперішнє й у майбутнє. Але що таке час? За доби Античності час мав статус божества, пізніше його розуміли як фізичне явище, далі – як витвір свідомості. Можливо, час не є ні тим, ні другим, ні третім, а може, є всім потроху.

Як можна зіставити особисте відчуття часу з його відмірюванням? До винайдення механічних годинників давні мисливці, скотарі та хлібороби лічили дні й ночі та зміни пір року і таким чином винайшли концепцію циклічності часу. Із появою все більш точних годинників ми все менше розуміємо, що ж саме ми вимірюємо – бо чи можемо ми насправді використати проміжок часу, що тече зараз, для порівняння (з метою виміру) з проміжком часу, що вже сплив? Вюллер по-

рівнює цю ситуацію з тим, якби ми змахнули рукою, а відтак змахнули нею вдруге, щоб побачити, яким був перший помах.

Ми дізнаємося про те, що французький філософ Анрі Бергсон розрізняв «час» і «тривалість». Так само англієць Джон Мак-Таггарт Елліс Мак-Таггарт зауважував, що ми, з одного боку, маємо наше суб'єктивне сприйняття «минулого», «теперішнього» та «майбутнього», а з другого – можемо класифікувати події щодо «об'єктивного» часу як «більш ранні», «одночасні» та «пізніші». Але Мак-Таггарт (у своїй найвідомішій роботі «Нереальність часу», що вийшла у 1908 році) з очевидної несумісності цих двох точок зору зробив висновок про те, що час – це ілюзія.

Це, власне, ідея не нова. Ще св. Августин понад півтора тисячоліття тому розмірковував про ілюзорність часу. Оскільки ні минуле (що вже зникло), ні майбутнє (яке ще не настало), на його думку, реально не існують, то і теперішнє як межа між «нічим» і «нічим» також не існує. Треба зазначити, що Августин тут же рятує теперішнє (і час із ним) від загрози неіснування, вказуючи, що минуле існує в теперішньому як пам'ять, а майбутнє – як наміри й очікування.

Я не буду переказувати все, що написано у «Що таке час», – книжка достатньо коротка, щоб шановний читач міг сам її швидко прочитати. Не скажу – зрозуміти, бо сам навряд чи зрозумів усе чи хоча б половину з написаного. Скажу лише, що аналогії між часом і музикою, як на мене, є можливо найкориснішими для розуміння надзвичайно складних філософських концепцій часу (настільки, що іноді дивуєшся з того, що комусь спало на думку порушити такі питання). І ще – хочу побажати читачам такого ж задоволення від цієї книжки, яке отримав, читаючи її, я сам.

Андрій Галушка, Лондон

Розділ 1

Вступ: Який час?

Чи доводилося тобі бути на зустрічі випускників у школі? Якщо так, то, можливо, ти також отримав незвичне і сильне враження. Одні за одними старі друзі віталися з тобою, і якщо спершу ти не був певен, чи впізнаватимеш їх, то тепер з радістю виявляєш, що ви впізнаєтесь, принаймні за секунду-дві. Ти помічаєш, що вони залишилися такими ж, як і раніше, і за якийсь час розмова йде, як колись у класі чи на подвір'ї школи. Але також помітно, як змінилися їхні обличчя; слухаючи розповіді про їхнє життя після школи, ти помічаєш, що їхні особистості перемінилися, часом дуже разуче. Враз перед тобою розгортається весь перебіг життя, з його чіткими контурами, починаючи від дитинства, і дещо більше розмитий – аж до можливої старості. Ймовірно, тоді ти, подібно до мене, почувашся пригніченим через *плин часу*.

Атож, кого на своєму життєвому шляху не вражала незвичайна присутність часу в нашому існуванні? Здивування можна відчути будь-коли, бо час постійно прямує слідом за нами, і ми ніколи не знаємо, коли він вважатиме за потрібне поплескати нас по плечі, нагадуючи про своє існування. Та деякі ситуації особливо сприяють роздумам про минущість часу.

Переглядаючи світлини, ми можемо відчути, що час ніби вривається в життя. Ти сидиш разом із дити-

ною чи онуком і переглядаєш фотоальбом: «Тут тобі було всього шість тижнів... а це твій перший день у школі». І водночас той, хто сидить поруч, встиг стати дорослим – йому зараз стільки років, як тобі тоді, коли була зроблена світлина. Ти розгублено дивиєшся, бо чогось, що було тобі відоме, вже нема, але на зображенні однаково присутня безсумнівна реальність. Нерідко фотографія викликала філософські роздуми про час і мінливість речей, як-от у французького літературного і художнього теоретика Ролана Барта (1915–1980). Розглядати світлину – це ніби дивитися впритул на щось минуле, наче бачити *примару*, пише він¹.

Що ще так заворожує, як «перебіг часу»? Усе в житті приходиться і відходить, але ми не впадаємо у стан заціпеніння щоразу, коли бачимо, як якась людина йде дорогою. По-перше, ми знаємо, що час є чимось всеосяжним, він наш супутник, від якого нікуди не втекти. Тому це нагадує нам про скінченність речей і про смерть як екзистенційний факт, неминучий для всіх живих. По-друге, нас часто притягує недосяжне, але всі, хто намагався схопити час, мали відчуття, що він із глузливою посмішкою вислизає з їхніх рук. Та, можливо, час зображують як ходу, аби заповнити нашу увагу, а тоді одразу ж відкрити, що час насправді не такий?

Подібним чином відома норвезька страхова компанія впродовж років привертала нашу увагу: «Час іде. Взаємовигідне залишається». Кращого корпоративного гасла годі знайти, завдяки текстові й зображенню воно стало частиною колективного підсвідомого норвезького народу. Щоразу, як ми це чуємо, перед нами постає образ ходу часу і його символ – плечиста, темна постать мандрівного сторожа, котрий

¹ Roland Barthes: *Det lyse rommet*, перекл. Knut Stene-Johansen, Oslo: Pax Forlag 2001, с. 18, 109.

рішуче прямує крізь нічну темряву. Таким чином це гасло вселяє почуття безпеки. З такою ж певністю, як іде час, має складатися справа із Взаємовигідним страхуванням. Здається, неможливо засумніватися в цих двох істинах.

Але якщо задуматись і якщо ми перебуваємо в кверулянтському куті, ми таки сумніваємося. Взаємовигідне не завжди залишатиметься, а час навряд чи коли-небудь рушить. У всякому разі, час – не звичайна рухома річ серед інших речей в світі; твій колега ніколи не скаже: «Сьогодні дорогою на роботу я бачив на узбіччі лисицю, потім орла в небі, а вже в кінці вулиці бачив, як Час повертав за ріг». На відміну від лисиці або орла, час не може приходити чи йти ні на Землі, ні в космосі. Весь рух відбувається в часі, і ми можемо певним чином зафіксувати цей рух, кажучи, що він триває такий-то час. Але ж сам час не може існувати в часі.

Проте ми усвідомлюємо річ не в русі часу, а в переживанні часу, як «чогось», що її супроводжує. Тож час не буквально приходить і йде, а може обрамлювати все, що приходить і йде. Зрозуміло, що це не конкретна, усвідомлена рамка; ми значно ближче наближаємося до розуміння реальності часу, коли називаємо його горизонтом, який усюди нас оточує, хоча ми й не осягаємо його. Бо навіть якщо час усюдисущий, як вода для риби, він також віддалений, ніби веселка для допитливої дитини. Можливо, саме через це поєднання довірливості й легкої відстані філософ і батько церкви Августин (354–430) в автобіографічній «Сповіді» вигукує, що поки ніхто не запитує його, що таке час, він це знає, але коли таке питання поставлене, він губиться з відповіддю².

² Jf. Augustin: *Confessiones*, перекл. Åsmund Farestveit/Hermund Slaattelid, Oslo: Det Norske Samlaget 2009, с. 266.

Атож, при уважнішому розгляді час несе в собі загрозу зникнення, тож нам легко поспівчувати португальському письменникові Фернандо Пессоа (1888–1935):

І все-таки – що міряє нас, не маючи мірила, що вбиває, не будучи присутнім? Саме в такі моменти, коли навіть не знаю чи час існує, я досвідчую його як людину і відчуваю потребу поспати³.

Якщо зараз сучасний письменник може досвідчувати час «як людину», то не дивно, що це відбувалося в давньому, так званому архаїчному, суспільстві. Ще в давнину загальне поняття «час» відіграло в житті людей практичну роль, і було це пов'язано з різними богами часу.

Грецький Хронос представляв «час походження», а вже інші боги відповідали за присутність часу в конкретних діях і природному розвитку подій. У римській міфології бачимо Януса, бога «начала» або «переходу», котрий мав два обличчя: одне звернене в минуле, інше – в майбутнє. Є також бог часу засіву та збору врожаю Сатурн, який пожирає власних дітей. Таке представлення богів свідчить про руйнівну силу часу, про те, що час полишає речі на закони змін, бо те, що триває в якийсь момент, відійде. Принаймні «поганим» є індійський бог Вішну, який в епосі «Бхаґавад-гіта» пожирає все живе, а людей розриває на шматки, аж від їхніх тіл залишаються лише недоїдки між зубами.

У суспільстві з такими богами екзистенціальний вимір часу був нерозривно пов'язаний з міфологією і роздуми про «час» були тим самим, що й роздуми про певні аспекти загального релігійного уявного світу. За-

³ Fernando Pessoa: *Uroens bok*, перекл. Christian Rugstad, Oslo: Solum 2005, с. 380.

Кінець безкоштовного
уривку. Щоби читати
далі, придбайте, будь
ласка, повну версію
книги.